

УДК 94(477): 351.853:726:27-523.41"1920/1930"
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.04>

С. Іванисько, канд. іст. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КИЇВСЬКА КРАЙОВА ІНСПЕКТУРА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ В КИЄВІ

Присвячено діяльності Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури для вивчення та збереження Софійського собору в Києві. Зокрема, досліджуються питання проведення ремонтних робіт і реставрації монументального живопису, проблеми, що пов'язані з охороною та збереженням пам'ятки, перетворенням храму на музейну установу. Також аналізується проблема відсутності підтримки Київської інспектури з боку органів влади у справі охорони та збереження Софії Київської (наприклад, зеволікання з прийняттям необхідних рішень і недофінансування тощо).

Ключові слова: охорона пам'яток, Київська крайова інспектура охорони пам'яток, Софійський собор в Києві, Київський акрополь, Ф. Ернст.

У 1926 р. постановою Народного комісаріату освіти (НКО) організували Інспектуру охорони пам'яток культури НКО [7; 29, с. 87; 30]. Було створено чотири крайові відділи (інспектури) у Києві, Одесі, Харкові та Катеринославі. Розмежовувалися повноваження різних наукових і пам'яткоохоронних, державних і недержавних установ. Усю відповідальність за охорону пам'яток поклали на Інспектуру та її крайові відділи. Зокрема, Інспектура курувала питаннями реєстрації пам'яток, класифікації на республіканські й місцеві, охорони, дослідження та реставрації, інспектування та інструктування роботи на місцях.

На одному з перших засіданні Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури (КЮПК), її перший керівник, знаний учений, Ф. Ернст, зазначив, що установка створена в складні для пам'яток часи: якщо раніше вони руйнувались під час бойових дій, то тепер "...це нищення набуває цілком організованих форм й провадиться майже виключно державними установами та організаціями..." [1, арк. 1–2]. Однією з пам'яток, збереженням та охороною якої опікувалась КЮПК, стала Софія Київська.

Питанням системи охорони пам'яток культури в 20–30-х рр. ХХ ст. і діяльності Інспектури охорони пам'яток присвячені праці Г. Денисенко та В. Горбика [35; 36], С. Заремби [38], С. Кота [39], О. Нестулі [40; 41; 42], С. Нестулі [44] та ін. Ряд робіт українських дослідників присвячені діяльності Київської крайової інспектури охорони пам'яток [33; 37] і життєвому та науковому шляху її першого очільника Ф. Ернста [31; 32; 34; 43]. Однак, у цих публікаціях, не ставилось завдання вивчення зусиль Київської інспектури для охорони та збереження Софійського собору в Києві. Саме така робота Інспектури стала об'єктом дослідження нашої статті.

Роботи з охорони та дослідження Софії Київської велись Інспектурою у співробітництві з Всеукраїнським археологічним комітетом (ВУАК) і Софійською комісією Всеукраїнської академії наук (відбувались спільні засідання КЮПК і Софійської комісії). Зокрема, ці наукові та пам'яткоохоронні установи планували реставрацію архітектури та монументального живопису храму, наукові дослідження, заходи для охорони та збереження пам'ятки.

Однією з перших завдань, яке довелося вирішувати пам'яткоохоронцям, стала реставрація фрескового живопису храму. На спільних зборах Софійської Комісії ВУАК та Інспектури в січні 1927 р. було заслухано звіт про стан фресок Софійського собору та визначено необхідність їхньої реставрації, обмеження доступу на хори для відвідувачів. Роботи з очищення та закріплення фресок змогли розпочати лише в 1928 р., для їхнього виконання запросили Ленінградського вченого Д. Киплика. Проте, надалі не вдалося продовжити роз-

почату реставрацію фрескового живопису, лише проводились роботи з забезпечення збереження вже відреставрованих [2, арк. 55; 13, арк. 5-9; 14, арк. 6, 23-26, 52-53; 15, арк. 29]. Для забезпечення охорони відреставрованих фресок південної вежі вирішили вилучити її з користування парафії, ізолювати за допомогою скляних чи дерев'яних дверей, наукові екскурсії допускалися лише з дозволу Інспектури та ВУАКу в окремо визначені дні й години. Також, проводились роботи з усунення помилок попередніх реставрацій. У 1930 р. виділені НКО кошти вирішили витратити на огляд та очищення софійських мозаїк [11, арк. 5; 16, арк. 23].

З ініціативи Інспектури також оглянули споруду Митрополічного будинку, у якому розташовувався Архів давніх актів, констатували жахливий стан дерев'яних конструкцій, які були пошкоджені природними чинниками та людьми, що випиляли частину крокв на паливо [4, арк. 11, 20]. Проте, на жаль, кошти виділялись на потреби КЮПК ситуативно, доводилось обмежуватись найнеобхіднішими заходами, ремонтних робіт не проводилось.

Іншим напрямом діяльності планувались проведення археологічних досліджень. Однак, знову ж таки, коштів не вистачало і змушені були лише проводити нагляд за земельними роботами, що проводились на території пам'ятки. Варто зазначити що, земляні роботи не завжди узгоджувались з Інспектурою та ВУАКом. У вересні 1928 р. роботи біля Братського корпусу розпочав Київський центральний історичний архів без погодження з Київською інспектурою та ВУАКом [9, арк. 38]. Через місяць, знову ж таки без погодження з належними інституціями, Архів проклав траншею на території комплексу [8, арк. 147].

Так сталося також під час копання могили для архієпископа Української автокефальної православної церкви Н. Шараївського у 1929 р. [15, арк. 65-67]. Навіть намітився конфлікт між органами влади, релігійною громадою та пам'яткоохоронними органами. Адміністративний відділ ОВК категорично заборонив ховати Н. Шараївського на будь-якому цвинтарі Києва і, не зважаючи на протести ВУАКу та Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури, дозволив здійснити поховання під стінами пам'ятки [15, арк. 65-68; 25, арк. 1]. До того ж, пам'яткоохоронні організації не були вчасно попереджені про копання ями. Її викопали на відстані 1 м від південної вівтарної апсиди пам'ятки, роботи велися в повній темряві. Наступного дня співробітники Інспектури та Комітету знайшли свіжу могилу, а поруч – викопані людські кістяки [25, арк. 3, 5]. Представники ВУАКу та Інспектури склали акт із протестами, який надіслали до Київського виконкому та НКО. Вони вимагали роз'яснень і наполягали на забороні здійснення поховань на території комплексу св. Софії. Київський виконком потім у таємному листі пояснював, що

дозвіл на поховання о. Нестора Шараївського під стінами собору дано з тих міркувань, щоб уникнути під час провадження тіла до Лук'янівського кладовища величезної демонстрації, яка складалася б із "...української інтелігенції шовіністичної..." [25, арк. 6].

Незалежна думка Ф. Ернста не всім подобалась в НКО України. Зокрема, у НКО та Українському комітеті охорони пам'яток культури вченого звинувачували в невиконанні розпоряджень органів влади, викривленні загальної політичної лінії НКО, підтримці позицій релігійної громади Софійського собору, а також недбалості в підготовці планів і звітів, і більше, у тяганині, шкідливості та халатному відношенню до обов'язків голови Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури [24, арк. 2, 3, 5; 26, арк. 4, 5]. Не зважаючи на всі виправдання Ф. Ернста, що він неодноразово звертався до органів влади, але безрезультатно, йому оголосили догану та в 1930 р. звільнили з посади керівника Київської інспектури. На щастя, роботи з охорони та збереження Софії Київської Інспектура не припинила, Ф. Ернста продовжували залучати до цієї діяльності.

Так, на 1931 р. планувалось детальне наукове обстеження Софійського собору, а з 1932 р. провести його реставрацію. КЮПК подала до Київської міської Ради та сектору науки НКО план робіт у св. Софії на 1931 р. Зокрема, зазначалося, що споруда доведена до стану "напівруїни", а на ремонт необхідно 40 тис. крб. [6, арк. 19-22; 27]. Усю провину за стан пам'ятки Інспектура покладала на релігійну громаду та недогляд міськради. Київський крайовий інспектор звертався до НКО, Київської міської влади з проханнями посприяти справі ремонту св. Софії. Проте, необхідної підтримки та коштів він так і не знайшов.

Із 1932 р. Інспектура планувала почати ґрунтовні ремонтно-реставраційні роботи в Софійському соборі. Із її ініціативи було створено бригади, що мали виробити попередні плани, схеми та кошториси ремонтно-реставраційних робіт [18, арк. 8; 19, арк. 5-6; 41, с. 85]. Усі бригади очолювали визнані фахівці: архітектурно-ремонтну І. Моргилевський, станкового малярства та фресок – М. Вайштейн, археологічну – Ф. Козубовський, архівознавчо-документальну – В. Базилевич.

У кінці 1932 р. на засіданні Президії ВУАК констатували, що пам'ятка знаходилася в жалювливому стані, причинами чого могли бути давні пошкодження, діяльність релігійної громади та коливання, що виникали від руху вантажівок військового округу, штаб якого розмістився в садибі собору [17, арк. 12; 20, арк. 32-34, 73]. Також неприпустимим співробітниками Софійської комісії та Київської інспектури вважали накопичення тут великої кількості бензину для потреб військового округу. Голова ВУАК і крайовий інспектор клопотали про перенесення штабу в інше місце.

Члени президії ВУАН вирішили доручити Софійській комісії підготувати вичерпні відомості про стан пам'ятки й надіслати їх до Київської інспектури охорони пам'яток і Сектору науки НКО разом із проханням посприяти в справі ремонту. На початку 1933 р. знову створили бригади для обстеження стану та складання кошторису на ремонт Софійського собору [23, арк. 107]. Унаслідок огляду пам'ятки виявили нові пошкодження.

Із метою покращення збереження та охорони Софійського собору, проведення ремонту та реставрації за державний кошт, оскільки органи влади відмовлялись фінансувати роботи в діючому храмі, Київська інспектура та ВУАК піклувались про вилучення Софії Київської у релігійної громади та перетворення на музей. Ще навесні 1929 р. під час обговорення звіту Софійської комісії на засіданні ВУАН, у присутності голови Укр-

науки Ю. Озерського, київський інспектор охорони пам'яток культури Ф. Ернст порушив питання про перетворення всього комплексу будівель навколо Софійського собору на державний заповідник [15, арк. 58-62; 24, арк. 7зв]. Із цією метою секретар інспектури В. Базилевич після закінчення сесії показав мистецькі цінності собору Ю. Озерському й одержав від нього принципову згоду на заходи в цьому напрямку.

Подібне рішення зафіксовано і в Постанові Ради Всеукраїнської академії наук (ВУАН) від 17 червня 1929 р. на доповідь Софійської комісії. Зокрема, ВУАН вказувала на місце Софії Київської в українській і світовій культурі та зазначала, що на цей момент пам'ятка знаходиться в загрозовому становищі. Також наголошувалося, що фінансування урядом збереження та дослідження собору св. Софії незадовільне. Тому, ВУАН вирішила звернутися до Народного Комісаріату Освіти з проханням підняти перед урядом клопотання про оголошення Софійського собору з комплексом пам'яток на території його садиби Державним Софійським Заповідником. На думку пам'яткоохоронців саме цей крок дасть можливість "...достатньою мірою забезпечити правильний постійний догляд, охорону й всебічне дослідження як самої Софії, так і усієї садиби з її пам'ятками, що знаходяться на землі і під землею, й підведе під це дослідження тверду юридичну й економічну базу..." [15, арк. 22].

У той же час Київська крайова інспектура охорони пам'яток культури вела роботу з створення заповідника "Київський акрополь", до складу якого планувалося включити Софійський собор та інші пам'ятки культури Старого Києва. Цей план затвердив голова Укрнауки Ю. Озерський [10, арк. 89; 12, арк. 86-90; 24, арк. 7зв.]. Інспектура звернулася до органів влади з проханням передати їй пам'ятки, що мали увійти до складу "Київського Акрополя", у тому числі і собор св. Софії.

Основною метою закладу київський інспектор К. Антипович визначив забезпечення охорони, проведення наукової та політосвітньої роботи з пам'ятками [3, арк. 2; 18, арк. 5; 28]. Також, інспектор вказував, що пам'ятки майбутнього заповідника постійно привертають увагу радянських та іноземних туристів, і необхідно все зробити для їхнього використання з культурно-освітньою метою.

Ухвалений Народним комісаріатом освіти статут заповідника передали на затвердження Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету. Наступного року Київська інспектура охорони пам'яток культури знову піднімає клопотання перед Президією Київського обласного виконкому про створення на базі пам'яток Старого Києва заповідника республіканського значення "Київський Акрополь" [6, арк. 19-22]. Проте, вищий орган влади не підтримав ідею утворення великого заповідника в центрі Києва, і цей грандіозний за своїм значенням проект так і не здійснили.

У 30-х рр. розпочалась реорганізація НКО і Інспектура охорони пам'яток культури перестала діяти.

Слід зазначити, що успішному вирішенню питання перетворення Софійського собору з комплексом споруд на музей заважала невизначеність із його підпорядкованістю. Після проведеної більшовиками націоналізації всі споруди стали державною власністю й були передані в користування релігійним громадам, як Софійський собор і Трапезна церква, або різним світським установам, як інші будівлі комплексу. Влада іноді приймала суперечливі рішення щодо тих чи інших будинків, надавала право на користування кільком організаціям одночасно. Так, на подвір'я ж Софійського собору претендували і отримали право користування Всеукраїнський Музейний Городок, Всеукраїнська академія наук, На-

родний комісаріат освіти, місцеві органи влади [5, арк. 3-4, 6-7].

Із часом заклик пам'яткоохоронців закрити діючий храм собору св. Софії знайшли підтримку в органів влади. Остаточно Софійський храм закрили взимку 1934 р. Рішенням Міськради від 17 січня 1934 р. споруди комплексу передали у користування Всеукраїнському Музейному Городку [6, арк. 34, 36; 21, арк. 1, 3; 22, арк. 2]. У завданнях нового культурного закладу зазначалося, що науково-дослідна робота музею буде тісно пов'язана з агітаційно-антирелігійною. Завідуючим "Софійського музею" став І. Скуленко.

Отже, Київська крайова інспектура охорони пам'яток культури, фактично, діяла невеликий проміжок часу, з 1926 до 1933 р. Це були часи хронічної нестачі коштів, активної антирелігійної політики, початку репресивних заходів. Зокрема, у 1930 р. почалися гоніння на Київського інспектора Ф. Ернста і його було усунуто від керівництва установою. Практично, Інспектура мало що могла зробити в той час. Київський відділ Інспектури відразу намагався брати активну участь у вирішенні проблем збереження Софійського собору. Співробітники пам'яткоохоронних установ клопотались аби Софію Київську включили до списку споруд, що мають історичну цінність. Не розуміння ситуації органами центральної та місцевої влади, зволікання з виділенням необхідних коштів могли мати руйнівні наслідки для собору. Важливим є врахування всіх уроків роботи пам'яткоохоронних установ і, зокрема, Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури в сучасній діяльності з охорони культурної спадщини України. На щастя, одна з ініціатив Інспектури, а зокрема, перетворення Софійського собору на музейний заклад, була втілена в життя і це сприяло збереженню пам'ятки для прийдешніх поколінь.

Список використаних джерел

1. Державний архів Київської області, м. Київ, ф. р-212, оп. 1, спр. 4, 13 арк.
2. Там само, ф. р-212, оп. 1, спр. 13, 67 арк.
3. Там само, ф. р-212, оп. 1, спр. 18, 43 арк.
4. Там само, ф. р.-433, оп. 1, спр. 811, 43 арк.
5. Державний архів міста Києва, м. Київ, ф. р-1, оп. 1, спр. 2797, 7 арк.
6. Там само, ф. р-1, оп. 1, спр. 5475, 36 арк.
7. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 279, спр. 812, 1 арк.
8. Науковий архів Інституту археології НАН України, м. Київ, ф. ВУАК, спр. 176, 160 арк.
9. Там само, ф. ВУАК, спр. 189, 310 арк.
10. Там само, ф. ВУАК, спр. 329, 93 арк.
11. Там само, ф. ВУАК, спр. 342, 26 арк.
12. Там само, ф. ВУАК, спр. 374, 90 арк.
13. Там само, ф. ВУАК, спр. 410/5, 59 арк.
14. Там само, ф. ВУАК, спр. 410/6, 65 арк.
15. Там само, ф. ВУАК, спр. 410/8, 87 арк.
16. Там само, ф. ВУАК, спр. 410/9, 92 арк.
17. Там само, ф. ВУАК, спр. 410/11, 36 арк.
18. Там само, ф. ВУАК, спр. 413а, 10 арк.
19. Там само, ф. ВУАК, спр. 413б, 7 арк.
20. Там само, ф. ВУАК, спр. 437, 81 арк.
21. Науковий архів Національного заповідника "Софія Київська", гр. зб. НАДР, № 147/1, 5 арк.
22. Там само, гр. зб. НАДР, № 147/3, 11 арк.
23. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Т. Рильського, ф. 13, оп. 1, спр. 7, 127 арк.
24. Там само, ф. 13, оп. 2, спр. 18, 20 арк.
25. Там само, ф. 13, оп. 3, спр. 105, 8 арк.
26. Там само, ф. 13, оп. 5, спр. 305, 5 арк.
27. Доповідна записка до Київської міської Ради, копія: сектор науки НКО, від київського обласного інспектора охорони пам'яток культури К.Є. Антиповича // Пам'ятки України: Історія та культура. – 1999. – № 1. – С. VIII.
28. Лист Київського краєвого інспектора охорони пам'яток культури К. Антиповича до Сектору науки НКО (копія до керівника музейної групи тов. Кушнірука К. І.) // Пам'ятки України: Історія та культура. – 1999. – № 1. – С. VIII.
29. Охорона природи та пам'яток культури // Наука на Україні: Бюлетень Укрнауки. – 1926 – № 2. – С. 87–88.

30. Постанова ВУЦВК і Раднарком УССР "Про пам'ятники культури і природи України" 16 червня 1926 р. // Культурне будівництво в Українській РСР. 1917 – 1927: 36. докум. і матеріалів / Ю. Ю. Кондуфор (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 1979. – С. 451–55.

31. Білокінь С. Автобіографія Федора Ернста початку 1930-х років / С. Білокінь // Студії мистецтвознавчі. – 2009. – № 1 (25). – С. 135–150.

32. Білокінь С. Федір Ернст / С. Білокінь // Репресоване "вродження" / Упоряд. О. І. Сидоренко, Д. В. Табачник. – К.: Україна, 1993. – С. 300–321.

33. Везомська С. З історії охорони церковної старовини на терені Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури (1926–1930 рр.) / С. Везомська // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – 2004. – Кн. II. – С. 566–571.

34. Везомська С.Ж. Ф. Ернст у пам'яткоохоронному русі України 1917–1933 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України" / С. Ж. Везомська; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2005.

35. Горбик В. О. "Звід пам'яток історії та культури України" у дослідженні і охороні культурної спадщини: досвід, проблеми, перспективи / В. О. Горбик, Г. Г. Денисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012.

36. Горбик В. Охорона та збереження пам'яток історії та культури в Україні: історичний аспект / В. Горбик, Г. Денисенко // Історичний журнал. – 2004. – № 10-11. – С. 85–90.

37. Железко А.М. Пам'яткоохоронна діяльність Київської крайової інспектури на Київщині у 1928–1930 рр. / А. М. Железко // Наук. праці іст. ф-ту Запорізь. нац. ун-ту. – 2015. – Вип. 44. – Т. 1 – С. 212–215.

38. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: Історія, теорія, сучасність / С. З. Заремба. – К.: Логос, 1995.

39. Кот С. Витоки: з перед часів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури / С. Кот // Пам'ятки України: історія та культура. – 2005. – № 2. – С. 128–139.

40. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні 1917–1941 рр.: у 2-х ч. / О. Нестуля. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – Ч. 1.

41. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні 1917–1941 рр.: у 2-х ч. / О. Нестуля. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – Ч. 2.

42. Нестуля О. Охорона пам'яток історії та культури. 1926–1941 рр. / О. Нестуля. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1989.

43. Нестуля О.О. Україна стала його долею (Ф. Л. Ернст) / О. О. Нестуля // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / редкол.: І. С. Винокур та ін. – К.: Рідний край, 1991. – С. 101–113.

44. Нестуля С. Становлення Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (середина 1920-х років) / С. Нестуля. – Полтава: Археологія, 1997.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti, Kyiv, fond r-212, opys 1, sprava 4, 13 arkushiv.
2. Ibid, fond r-212, opys 1, sprava 13, 67 arkushiv.
3. Ibid, fond r-212, opys 1, sprava 18, 43 arkushi.
4. Ibid, fond r.-433, opys 1, sprava 811, 43 arkushi.
5. Derzhavnyi arkhiv mista Kyeva, fond r-1, opys 1, sprava 2797, 7 arkushiv.
6. Ibid, fond r-1, opys 1, sprava 5475, 36 arkushiv.
7. Instytut rukopysiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, fond 279, sprava 812, 1 arkush.
8. Naukovyi arkhiv Instytutu arkeolohii NAN Ukrainy, fond VUAK, sprava 176, 160 arkushiv.
9. Ibid, fond VUAK, sprava 189, 310 arkushiv.
10. Ibid, fond VUAK, sprava 329, 93 arkushi.
11. Ibid, fond VUAK, sprava 342, 26 arkushiv.
12. Ibid, fond VUAK, sprava 374, 90 arkushiv.
13. Ibid, fond VUAK, sprava 410/5, 59 arkushiv.
14. Ibid, fond VUAK, sprava 410/6, 65 arkushiv.
15. Ibid, fond VUAK, sprava 410/8, 87 arkushiv.
16. Ibid, fond VUAK, sprava 410/9, 92 arkushi.
17. Ibid, fond VUAK, sprava 410/11, 36 arkushiv.
18. Ibid, fond VUAK, sprava 413a, 10 arkushiv.
19. Ibid, fond VUAK, sprava 413b, 7 arkushiv.
20. Ibid, fond VUAK, sprava 437, 81 arkush.
21. Naukovyi arkhiv Natsionalnoho zapovidnyka "Sofiya Kyivska", hrupa zberigannia NADR, № 147/1, 5 arkushiv.
22. Ibid, hrupa zberigannia NADR, № 147/3, 11 arkushiv.
23. Rukopysni fondy Instytutu mystetstoznavstva, folklorystyky ta etnohrafii im. M. T. Ryl'skoho, fond 13, op. 1, spr. 7, 127 arkushiv.
24. Ibid, fond 13, opys 2, sprava 18, 20 arkushiv.
25. Ibid, fond 13, opys 3, sprava 105, 8 arkushiv.
26. Ibid, fond 13, opys 5, sprava 305, 5 arkushiv.
27. Dopovidna zapyska do Kyivskoi miskoi Rady, kopia: sektor nauky NKO, vid kyivskoho oblasnoho inspektora okhorony pamiatok kultury K. Ye. Antypovycha. (1999). *Pamiatky Ukrainy: Istorija ta kultura*. 1, VIII.
28. Lyst Kyivskoho kraievoho inspektora okhorony pamiatok kultury K. Antypovycha do Sektoru nauky NKO (kopia do kerivnyka muzeinoi hrupy tov. Kushniruka K. I.). *Pamiatky Ukrainy: Istorija ta kultura*. 1, VIII.
29. Okhorona pryrody ta pamiatok kultury. (1926) *Nauka na Ukraini: Biuletен Ukrnauky*. 2, 87–88.
30. Postanova VUTsVK i Radnarkomu USSR "Pro pamiatnyky kultury i pryrody Ukrainy" 16 June 1926 r. (1979) In: Yu. Yu. Kondufor (ed.) *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR. 1917–1927. Zb. dokum. i materialiv*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 451–455.

31. BILOKIN, S. (2009) Avtobiohrafia Fedora Ernsta pochatku 1930-kh rokov. Studii mystetstvoznavchi. 1 (25), 135–150.
32. BILOKIN, S. (1993) Fedir Ernst. In: Sydorenko O. I., Tabachnyk D. V. (eds.) *Represovane "vidrodzhennya"*. Kyiv : Ukraina, pp. 300–321.
33. VEREZOMSKA, S. (2004) Z istorii okhorony tserkovnoi starovyny na tereni Kyivskoi kraiovoi inspekтуры okhorony pamiatok kultury (1926-1930 rr.). *Istoria religii v Ukraini. Naukovyi shchorichnyk*. Vol. II, pp. 566–571.
34. VEREZOMSKA, S. Zh. (2005) *F. Ernst u pamiatkookhoronnomu rusi Ukrainy 1917 – 1933 rr.* Abstract of unpublished thesis (Doctor of Philosophy). Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V. N. Karazina.
35. HORBYK, V. O., DENYSENKO, H. H. (2012) "Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy" u doslidzhenni i okhoroni kulturnoi spadshchyny: dosvid, problemy, perspektvy. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
36. HORBYK, V. O., DENYSENKO, H. H. (2004) Okhorona ta zberezhennia pamiatok istorii ta kultury v Ukraini: istorychnyi aspekt. *Istorychnyi zhurnal*, 10-11, 85–90.
37. ZHELIEZKO, A. M. (2015) Pamiatkookhoronna diialnist Kyivskoi kraiovoi inspekтуры na Kyivshyni u 1928–1930 rr. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*. 44 (1), 212–215.

38. ZAREMBA, S. Z. (1995) *Ukrainske pamiatkoznavstvo: Istoriia, teoriia, suchasnist*. Kyiv: Lohos.
39. KOT, S. (2005) Vytoky: z pered chasiv Ukrayinskoho tovarystva okhorony pamiatok istorii ta kultury. *Pamiatky Ukrainy: Istoriia ta kultura*. 2, 128–139.
40. NESTULIA, O. (1995) *Dolia tserkovnoi starovyny v Ukraini 1917 – 1941 rr.: [in 2 vol.]*. Vol. 1: 1917 r. – seredyna 20-kh rokov. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
41. NESTULIA, O. (1995) *Dolia tserkovnoi starovyny v Ukraini 1917 – 1941 rr.: [in 2 vol.]*. Vol. 2: Kinets 20-kh – 1941 rr. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
42. NESTULIA, O. (1989) *Okhorona pamiatok istorii ta kultury. 1926 – 1941 rr.* Kyiv: Instytut istorii AN URSSR.
43. NESTULIA, O. (1991) Ukraina stala yoho doleiu (F. L. Ernst). In: Vynokur I. S., V. B. Vrublevska, T. F. Hryhoreva et al. (eds.) *Represovane kraieznavstvo (20–30-ti roky)*. Kyiv: Ridnyi kraj, pp. 101–113.
44. NESTULIA, S. (1997) Stanovlennia Vseukrainskoho arkeoholichnogo komitetu VUAN (seredyna 1920-kh rokov). Poltava: Arkheoholiiia.

Надійшла до редколегії 28.11.16

S. Ivanysko, PhD in History, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

KYIV REGIONAL INSPECTORSHIP FOR THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE AND THE CONSERVATION OF THE SAINT SOPHIA'S CATHEDRAL

The article deals with the function of Kyiv regional inspectorship for the protection of cultural monuments and the conservation of Saint Sophia's Cathedral in Kyiv. The issue of a restoration of monumental painting and repair work, the problems of conservation, and the transformation of the church to the museum institution are studied in the research. In addition, the paper looks at the problem of lack of support from Kyiv's authority for Inspectorship in the protection and preservation of Saint Sophia's Cathedral (such as delay in taking the necessary decisions and lack of financing, etc.).

Key words: protection of cultural monuments, Kyiv regional inspectorship in the protection of cultural monuments, Saint Sophia's Cathedral in Kyiv, necropolis of Kyiv, F. Ernst.

УДК 930:[338:48-6:001.891](477+100)
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.05>

М. Казьмирчук, д-р іст. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕМОРІАЛЬНИЙ І НОСТАЛЬГІЙНИЙ ТУРИЗМ У ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Нині відбувається активний розвиток нових видів туризму, серед яких меморіальний і ностальгійний туризм знайшов відображення на сторінках наукових праць ряду українських і зарубіжних вчених. На тепер серед теоретиків і практиків туризму немає єдиної думки щодо позначення поняття ностальгійного туризму. Метою статті є аналіз термінологічних варіантів меморіального й ностальгійного туризму, а також виділення загальних тенденцій щодо вивчення цих нових видів туризму у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях.

Ключові слова: Меморіальний туризм, ностальгійний туризм, вітчизняні та зарубіжні дослідження, нові види туризму.

Зі швидким розвитком туристичної галузі почали з'являтися нові (спеціальні) види туризму, зокрема меморіального та ностальгійного туризму. Вважається, що приблизно одна з десяти поїздок у світі обумовлена ностальгійними мотивами. Дослідники звертають увагу на зростання внеску ностальгійних подорожей у створення потоків міжнародного туризму. Звісно, офіційної статистики для підтвердження цих процесів не існує, тим більше, що сучасні туристи можуть поєднувати відразу кілька видів туризму. Збільшенню нових видів туризму сприяє небажання споживачів туристичних продуктів відпочивати пасивно, а також зростаючий попит на активний відпочинок із багатьма атракціями й наявними гострими та незвичними відчуттями. Великою популярністю нині користуються маловідомі та переважно індивідуальні види туризму, зокрема темний, діаспорний, генеалогічний туризм, пов'язані з меморіальним і ностальгійним туризмом. Подорожі з традиційними цілями – оздоровчими або пізнавальними – уже не задовольняють потреби сучасної людини. Бажання відвідати нові місця й отримати автентичний продукт стає частиною мотивації сучасних туристів. Керуючись потребою вийти за межі буденного, випробувати щось екстраординарне, у сучасних туристів велику популярність набувають різні екстремальні та нетрадиційні види ту-

ризму. Для туристського ринку це означає розквіт нових видів туризму: меморіального, ностальгійного, похмурого, діаспорного, катастрофічного тощо.

Незважаючи на збільшення попиту на нові види туризму, у вітчизняній туристології немає комплексних досліджень присвячених аналізу меморіального й ностальгійного туризму та туристичних пропозицій. Зустрічається також невелика кількість фрагментарно описуваних цей феномен досліджень, особливо справедливим це твердження є щодо меморіального туризму. Можливо, це обумовлено появою великої кількості нових видів туризму одночасно та порівняно недавно, що робить їх новим об'єктом дослідження. Також дається в знаки відсутність необхідної статистичної бази для систематичного економічного аналізу.

Меморіальний і ностальгійний туризм знайшов відображення на сторінках наукових праць ряду українських і зарубіжних вчених. Однак не існує єдиного підходу до визначення понять і усталеної класифікації цих видів туризму. У сучасній науковій літературі поняття "ностальгійний туризм" часто вживають, як синонім слів "сентиментальний", "етнічний", "етнографічний", оскільки цей різновид туризму тісно пов'язаний із психологічною установкою людини, її бажанням відвідати місця свого історичного проживання, походження предків, глибше пізна-